

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ГРИБАН Оксана Григорівна

УДК 94:614.885(477)"1920/1930"

**Діяльність Українського товариства
Червоного Хреста (20-30-ті роки ХХ ст.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології слов'ян.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Марочко Василь Іванович,
Інститут історії України НАН України,
головний науковий співробітник
відділу історії України 20-30-х рр. XX ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Доценко Віктор Олегович,
Національний університет Державної
податкової служби України, доцент кафедри теорії та історії
держави і права.

Захист відбудеться «18» вересня 2015 р. о 12.00 годині на з'їзді спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «18» серпня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Вивчення історії громадської ініціативи в Україні міжвоєнної доби залишається актуальним напрямком у сучасній історичній науці. Увага вчених до проблем формування і функціонування в Україні компартійної системи обумовлена прагненням визначити її природу, виявити механізми взаємодії суспільства і влади, за допомогою яких компартійна система змогла побудувати тоталітарну модель управління, яка протрималась майже без змін до кінця ХХ ст. Розвиток політичної системи на основі демократизму, врахування інтересів громадян та їх об'єднань є актуальним завданням української держави. На сьогодні існує потреба у побудові демократії представництва, яка дозволила б громадянам України через громадські організації реалізовувати власні потреби з урахуванням національних особливостей, релігійних переконань та соціального статусу. Розвиток в Україні демократичного суспільства, невід'ємною складовою якого є громадські об'єднання, зумовлює актуальність звернення до їх історії. Дослідження становлення і еволюції масових добровільних товариств у 20-30-ті роки ХХ ст., практики вирішення соціально-гуманітарних проблем населення підрадянської України надзвичайно актуальне, оскільки глибокий аналіз історії прокомуністичних громадських об'єднань в цілому і, товариства Червоного Хреста зокрема, допоможе у формуванні виваженої державної медико-соціальної політики і створення нових форм соціальної і духовної допомоги малозабезпеченим в Україні.

Розуміння історії товариства Червоного Хреста, аналіз історичного досвіду залучення червонохресних організацій до здійснення комуністичного експерименту допоможе уникнути помилок у розбудові громадянського суспільства і правової держави в Україні. Водночас доводиться констатувати, що попри актуальність означеної проблеми та наявність розлогої джерельної бази і значної кількості літератури присвяченої окремим її аспектам, досі відсутні узагальнюючі дослідження присвячені історії Українського Червоного Хреста у 1920-30-ті роки.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертація є практичною реалізацією частини наукового напрямку «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько-викладацьким складом Інституту історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою університету 03.11.2011 р., протокол № 3, уточнена – 07.04.2015 р., протокол № 8.

Об'єктом дисертаційного дослідження є Українське товариство Червоного Хреста.

Предметом дисертаційного дослідження є реальний зміст, напрямки, форми та етапи їх еволюції і специфіка діяльності Українського товариства Червоного Хреста в 1920-ті – 1930-ті рр., його взаємодія з органами радянської владної вертикалі та іншими масовими громадськими організаціями.

Мета дослідження полягає у реконструкції та об'єктивному аналізі особливостей діяльності Червоного Хреста впродовж 1920-х – 1930 рр.

Виходячи з мети, дисертантом поставлені наступні **завдання дослідження:**

- із сучасних методологічних позицій проаналізувати вітчизняну та зарубіжну історіографію діяльності Українського товариства Червоного Хреста у 20 – 30-х рр. ХХ ст. виявити стан джерельної бази дослідження;
- визначити особливості організаційної структури Червоного Хреста, умови членства та фінансові засади його діяльності, висвітлити еволюцію партійно-державної політики щодо товариства та виявити рівень його залежності від пріоритетів компартійного режиму;
- простежити залучення товариства до комуністичного експерименту;
- узагальнити результати й оцінити ефективність військово-санітарної діяльності радянського Червоного Хреста та його співпраці з іншими мілітарними товариствами;
- визначити роль організацій Червоного Хреста у розгортанні мережі медико-санітарних та лікувально-профілактичних установ в підрадянській Україні та наданні допомоги соціально-незахищеним верствам сільського і міського населення і подоланні дитячої безпритульності;
- виробити практичні рекомендації для роботи організацій Червоного Хреста України щодо надання допомоги цивільному населенню та військовим в умовах війни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють міжвоєнний період історії і розвитку політичної системи підрадянської України, починаючи з 1920-го року і до вересня 1939 року. Нижня межа відповідає закінченню громадянської війни й встановлення більшовицького режиму в Україні, розгортанню фактичної діяльності пролетарського товариства Червоного Хреста та формуванню його організаційної структури. Обрання верхньої межі зумовлено початком Другої світової війни, коли відбулася кардинальна зміна в роботі товариства, направлена на посилення його мілітарної складової. Окремі сюжети роботи присвячені особливостям зародження і розвитку червонохресного руху у світі та Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Територіально-географічні межі дослідження охоплюють підконтрольну більшовицькому режиму територію України з урахуванням тогочасного адміністративно-територіального поділу.

Методологічні засади. Теоретико-методологічну основу дисертації становлять принципи історизму, об'єктивності та багатофакторності, світоглядного плюралізму, політичної нейтральності, що дозволило комплексно і ґрунтовно розглянути генезу червонохресного руху в Україні упродовж 20-30-х рр. ХХ ст. У процесі роботи над дисертацією були застосовані загальнонаукові (типологізації, класифікації), міждисциплінарні (структурно-системний підхід) та власне історичні (проблемно-хронологічний, структурно-системний, історико-аналітичний) методи дослідження. Принцип історизму було реалізовано у процесі аналізу конкретних історичних обставин створення товариства в Україні, формування його керівних органів та визначення напрямків роботи, і еволюції державно-владної політики стосовно організації у досліджуваній період. Принцип об'єктивності використано під час аналізу історичних фактів та джерел. Метод синхронного аналізу дозволив простежити функціонування організацій товариства у різних регіонах України.

Завдяки використанню методу періодизації досліджено функціонування системи червонохресних осередків у часовій послідовності, виявлено якісні зміни у ході розвитку явищ та процесів. За допомогою порівняльно-історичного методу було здійснено зіставлення історичних об'єктів, що входять до загального предмету дослідження з метою виявлення особливостей і загальних ознак розвитку системи соціально-реабілітаційних громадських об'єднань підрадянської України. Використання аналітико-психологічного методу дало змогу зрозуміти базові засади та специфіку використання різного роду форм компартійного впливу на робітників і селян силами масових добровільних товариств, зрозуміти зміст агітаційно-пропагандистської діяльності, яка проводилася Червоним Хрестом та специфіку зворотної реакції з боку українського селянства та робітництва.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. На основі сучасних методологічних засад інтерпретації фактологічних даних висунуто та обґрунтовано авторську концепцію розвитку червонохрестного руху Української СРР в 1920-1930-х рр.

Вперше в українській історіографії:

- запропонована авторська концепція місця, генези, ролі червонохресних організацій у більшовицьких політичних та соціально-економічних перетвореннях підрадянської України упродовж міжвоєнної доби;

- здійснено комплексне дослідження використання більшовицьким режимом Українського Червоного Хреста для соціально-гуманітарної допомоги населенню, військово-санітарного будівництва в період проведення соціалістичного експерименту в Україні;

- опрацьовано та вперше залучено до наукового обігу низку інформаційно-насичених маловідомих архівних документів, які стосуються історії червонохресних організацій України міжвоєнної доби;

- дано оцінку ефективності соціально-гуманітарної діяльності товариства щодо допомоги постраждалим від голоду, епідемічних хвороб, природних катастроф і підготовки населення до захисту держави та його співпраці з мілітарними товариствами;

- розроблені авторські рекомендації щодо застосування потенціалу соціально-реабілітаційних організацій сучасної України для вирішення гуманітарних проблем біженців та осіб постраждалих від збройного конфлікту на Сході нашої держави;

Подальшого розвитку в дисертації набули:

- у ході аналізу генези більшовицької політики стосовно масових добровільних товариств підтверджено думку, що громадські об'єднання підрадянської України залежали у своїй діяльності від партійно-державного диктату, який реалізовувався за допомогою партійної присутності у організаціях, через законодавчі акти та репресивні дії проти активу товариств;

- вивчення механізму участі осередків Українського Червоного Хреста у створенні системи військово-санітарної освіти, встановлено негативний вплив компартійних органів на розвиток військово-санітарної справи в Україні.

- в українській історіографії набув подальшого розвитку перспективний та важливий напрям соціальної історії – історія функціонування громадських організацій;

Уточнено:

- дані про місце і роль Червоного Хреста у формуванні та розвитку соціально-гуманітарного руху в підрадянській Україні;
- деякі аспекти пов'язані із функціонуванням громадських об'єднань в Україні.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що сформульовані в роботі положення можуть бути використані при розробці програм діяльності сучасного Червоного Хреста України, розвитку волонтерського руху зі сприяння Збройним силам України, організації допомоги постраждалим від збройного конфлікту на Сході нашої держави, а також для вироблення відповідними державними органами засад політики у сфері громадської самоорганізації населення, для вироблення методичних засад проведення соціально-гуманітарного реформування існуючої системи надання гуманітарної та первинної медико-санітарної допомоги, вирішення соціальних і культурно-освітніх проблем, досягнення соціальної стабілізації в різних регіонах країни. Крім того, матеріали дослідження можуть використовуватися іншими дослідниками для написання наукових праць із визначеної та суміжної тематики, підготовки монографій і навчальних посібників, розробки нормативних і спеціальних курсів із історії України та слов'янських народів, соціально-економічної та військової історії.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення та результати роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Результати дослідження були оприлюднені і апробовані на 7 міжнародних та всеукраїнських конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні держава і право: теорія та практика» (Ірпінь, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і громадянське суспільство: стан та перспективи розвитку» (Ірпінь, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «П'яті Всеукраїнські драгоманівські читання молодих істориків: Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» (Київ, 2013); III та IV Міжнародних наукових конференціях «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Київ-Буча, 2013 та 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та історії держави і права в дослідженнях студентів і молодих учених» (Бердянськ, 2014).

Публікації: Основні положення дисертації викладені у 9 наукових публікаціях, 4 з яких – статті у фахових наукових вітчизняних виданнях, 1 стаття – у закордонному фаховому виданні. Всі публікації виконані автором одноосібно.

Структура дисертації обумовлена змістом, метою та завданнями дослідження. Робота складається з вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, з них основна частина 189 сторінок, бібліографія включає 512 позицій і подана на 53 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження; сформульовано мету та завдання дисертації; визначено об'єкт, предмет, хронологічні та територіально-географічні межі, наукову новизну; розкрито теоретико-методологічну базу дисертації, а також теоретико-практичне значення роботи; зазначено форми апробації дослідження та структуру роботи.

У першому розділі – «Історіографія та огляд джерел» – проаналізовано історіографічний доробок попередників, з'ясовано особливості дослідження проблеми на різних етапах розвитку історичної науки. Подано огляд джерел та їх оцінку з точки зору рівня достовірності вміщеної в них інформації.

Історіографія розвитку червонохресного руху в Україні пройшла чотири етапи. Хронологічні рамки першого етапу охоплюють 1920–1930-ті рр. Другий етап датовано серединою 1930-х – другою половиною 1950-х рр. Третій етап знаходиться у межах від початку 1960-х до середини 1980-х рр. Четвертий етап розпочався з середини 1980-х рр. Сучасна українська історіографія діяльності організацій Червоного Хреста у 1920-30-ті роки відноситься до четвертого етапу розвитку історичної науки.

Характеризуючи публікації, присвячені історії Червоного Хреста, підготовлені впродовж міжвоєнної доби, варто враховувати, що їх авторами зазвичай були не професійні історики, а функціонери товариства. У 1920-ті – середині 1930-х рр. вийшли книги, брошури і статті, в яких була здійснена спроба розкрити організацію масової військово-санітарної роботи в СРСР та Українській СРР, розглянути діяльність українського товариства та Всесоюзної Співки через призму соціально-економічних та політичних перетворень, які здійснювали компартійні органи. У публікаціях приділялась увага висвітленню досягнень комуністичної партії з посилення медико-санітарної підготовки населення.¹ Брошури, посібники, методична література розповідала читачам про перебіг тих чи інших акцій організованих товариством, розглядаючи їх у контексті досягнень правлячої партії при побудові нового соціалістичного суспільства.² Книги і брошури, видані в 1920-30-ті роки були більш інформативними, у порівнянні з післявоєнною літературою про товариство.³ Не дивлячись на прикладний характер публікацій зазначеного періоду, і пропагандистську направленість, вони мають значну фактологічну цінність, бо висвітлювали найбільш важливі події з життя організацій Червоного

¹ *На борьбу с народными бедствиями // Сборник, посвященный деятельности Общества Украинского Красного Креста на Одещине в 1922-1923 годах.* – Одесса: ГУ УОКК, 1924; *Златковский Д.* Развитие краснокрестного дела в СССР / Д. Златковский // Сборник СОКК и КП Союза СССР. – М., 1929. – С.9-13; *За здоровый транспорт, за санитарную культуру. Предварительные итоги краснокрестной работы на транспорте во время осенне-зимних перевозок // За санитарную оборону.* – 1933. - №2-3. – С.14.

² *Юные друзья РОКК в борьбе за чистоту // За санитарную оборону.* – 1933. – №2-3. – С.18; *На борьбу за выполнение решений январского пленума // За санитарную оборону.* – 1933. - №4. – С.4

³ *Попов Г.М.* Памятка отпусника красноармейца о РОКК / Г.М. Попов. – М.-Л., 1931; *Финклер Ю.* ГСО (Пособие для сдающих нормы ГСО) / Ю. Финклер. – Тифлис, 1935; *Справочник Червонохрестного робітника.* – Х. : Видавництво Головної Управи УЧХ, 1925; *Соловьев З.П.* Кружок и дружина первой помощи / З.П. Соловьев. – М.: Мосполиграф, 1928; *За культурную жизнь в колхозе.* Сборник статей и материалов. – Сталинград, 1934.

Хреста міжвоєнної доби, розповідали про зміни в керівному складі товариства, його структурі та основних напрямках діяльності.

Ідеологічну зашореність мають опубліковані в кінці 1920-х на початку 1930-х рр. спогади перших керівників товариства періоду української революції 1917-1920 рр. К. Захаренка та І. І. Холодного. І. І. Холодний розповідає про досягнення радянського товариства, його участь у створенні осередків первинної санітарної допомоги, організації медико-санітарної справи, при цьому жодного слова у роботі немає про створення Українського Червоного Хреста у 1918 р. та його дорадянську історію.⁴ К. Захаренко також обмежує історію українського червонохресного руху радянським періодом.⁵

У 1940-50-ті рр. публікуються історичні розвідки та видання присвячені певним ювілейним датам українського та всесоюзного товариств.⁶ Їх автори, використовуючи пропагандистські кліше, розповідали про досягнення товариства у сфері охорони здоров'я, участі у колективізації та індустріалізації, допомозі Червоній армії. Питанням санітарної оборони в СРСР присвячені дослідження П.В. Дівакова.⁷ М.А. Тернова та Л.О. Чернухо проаналізували медико-профілактичну та санітарну роботу Всесоюзної спілки. Окремі сюжети дослідження присвячувались історії республіканських організацій товариства.⁸ Не дивлячись на те, що роботи виходили в різні часові періоди їх характеризує спільна джерельна база, структура статей та опис подій. У роботах замовчувалась історія товариства сталінської доби, а саме партійний диктат, кон'юктура, формалізм, приписки. Відсутній аналіз законодавчої бази діяльності товариств Червоного Хреста.

У той же час розширюється і українська історіографія проблеми. У контексті історії військово-оборонних товариств розглядає діяльність Червоного Хреста Д. Д. Пиха.⁹ Деякі аспекти розвитку військово-санітарної справи в Україні 1920-30-тих рр. знайшли своє відображення у статтях В.М. Довгопола.¹⁰ В. Твердохліб

⁴ *Холодний І.І.* Гуртки першої медичної допомоги / І.І. Холодний. – Х.: Друкарня ім. Фрунзе, 1927; *Холодний І.І.* Перша допомога. Книжка для гуртків та курсів / І.І. Холодний. – Х.: Наук. думка, 1928.

⁵ *Захарченко К.* Про Червоний Хрест. – Х.: Мед видав, 1931.

⁶ *Курбасов Т.И.* Страницы истории советского Красного Креста / Т.И. Курбасов, Л.Б. Сироткина. – М.: Медицина, 1958. – 22с.; *Акодус Я.И.* Краткий очерк истории Советского Красного Креста / Я.И. Акодус. – М.: Мосгорком. Красного Креста, 1958. – 31с.; *Чикаленко Н.И.* Советский Красный Крест на страже здоровья и мира / Н.И. Чикаленко. – М.: Медицина, 1957. – 120с.; *Митерев Г.А.* Советский Красный Крест / Г.А. Митерев. – Пермь, Б.и., 1963. – 16; *Митерев Г.А.* Советский Красный Крест и народное здравоохранение / Г.А. Митерев. – М.: Знание, 1955.

⁷ *Диваков П.Д.* Подготовка населения к санитарной обороне страны / П.Д. Диваков // 40 лет Красного Креста 1918-1958. – М., 1959. – С.89-104.

⁸ *Тернова М.А.* Страницы истории отечественного Красного Креста / М.А. Тернова, Л.О. Чернухо. – М.: Медицина, 1986. – 32с.

⁹ *Пиха Д.Д.* Патріотичні товариства сприяння Червоній Армії в обороні СРСР на Україні / Д.Д. Пиха // УІЖ. – 1967. – №1. – С.122-124; *Пиха Д.Д.* Деятельность Коммунистической партии по подготовке трудящихся к защите СССР / Д.Д. Пиха. – К.: Вища школа, 1979. – 168с.

¹⁰ *Довгопол В.М.* Борьба работников Украины за зміцнення обороноздатності країни в перші роки соціалістичної індустріалізації / В.М. Довгопол // Питання історії народів СРСР. Республік. міжвузівський науковий збірник. – Вип. 9. – Вид-во ХДУ, 1970, – С.68-79.

розкрив питання залучення організацій Червоного Хреста до гуманітарних кампаній допомоги Західній Україні у міжвоєнну добу.¹¹

Отже, для робіт з історії УТЧХ радянської історіографічної школи характерно звеличення досягнень червонохресного руху на ниві соціалістичного будівництва в Україні. Автори пояснювали зростання чисельності популярністю товариства серед громадян, а не спрощенням і формалізацією процедури вступу в товариство. Жодна публікація радянської доби не зачіпала питань одержавлення червонохресного руху, негативного впливу на розвиток товариства компартійної системи та партійно-чиновницької бюрократії.

Справді, якісний етап в історіографії розпочався після проголошення незалежності України. Науковці одержали можливість працювати із секретними матеріалами архівних фондів. Принципове значення для формування сучасної наукової концепції діяльності політичної системи підрадянської України в міжвоєнну добу мають праці С.В. Кульчицького, В.М. Даниленка, В.І.Прилуцького.¹² У них окреслено сучасні методологічні підходи до дослідження історії громадських об'єднань, класових та професійних спілок. Серед фундаментальних досліджень періоду встановлення і зміцнення більшовицького тоталітарного режиму необхідно виділити праці В.І. Марочка. У роботах В.І.Марочка висвітлюється теорія та практика реалізації компартійними органами соціально-економічного, політичного та карально-репресивного тиску на українське селянство, робітництво та інтелігенцію, визначаються засади організації і проведення Голодомору 1932-1933 рр.¹³ У працях С.М. Свистовича та В.О. Доценка¹⁴ критично аналізується діяльність Червоного Хреста та інших громадських об'єднань у 1920-30-ті рр. Значну увагу приділено одержавленню громадських організацій, що призвело до ліквідації їх самостійності у прийнятті відповідних рішень.

¹¹ *Твердохліб В.Ю.* Солідарність в боротьбі за визволення. Допомога громадськості країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за воз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917-1939. / В.Ю.Твердохліб – Київ: Вища школа, 1978. – 195 с.

¹² *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні. Перше десятиріччя. 1919 – 1928. / С.В. Кульчицький. – К.: Основи, 1996; *Прилуцький В.І.* Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті роки. Історичні зошити / В.І. Прилуцький. – К.: Поліграф, д-ци Ін-ту історії України АН України, 1993. – 59 с.; *Даниленко В.М.* Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 340с.

¹³ *Марочко В.І.* Модернізація українського суспільства перехідного періоду 1920-30-х років: історико-теоретичний аспект / В. Марочко // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 8. – С. 43-50; *Марочко В.І.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 - 1941) / В. І.Марочко, Г. Хіллів. – К.: Наук. світ, 2003. – 302с.; *Марочко В.І.* Санітарно-епідеміологічна ситуація в м. Києві 1932-1933 років / В. Марочко, О. Мовчан // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 18. – С. 309-326.

¹⁴ *Свистович С.М.* Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30 рр. ХХ ст.): Монографія. – К.: Варта, 2007. – 568с.; *Доценка В.О.* Громадські організації в політичній системі радянської України в 20-30-ті роки ХХ століття / В.О. Доценка // Матеріали III Міжнародної науково-теоретическої конференції «Соціально-політичские и культурные проблемы современности». – Симферополь, 2010. – С. 196-200.

Окремий блок публікацій з історії розвитку громадських об'єднань підрадянської України у 1920-30-ті роки становлять роботи М.А. Журби.¹⁵ Автор, проводячи паралелі з формуванням сільської мережі осередків провладними громадськими об'єднаннями, розглядає особливості створення сільських осередків товариства. Дослідник наголошує на створенні чіткої централізованої моделі управління республіканськими, крайовими та обласними осередками товариства, їх абсолютній фінансовій та доктринальній залежності від рішень компартійних органів.

Про зародження та діяльність українського червонохресного руху розповідає у своїх публікаціях С. Кармалюк.¹⁶ Він проаналізував особливості функціонування в Україні відділень російського Червоного Хреста. Вчений дослідив історію створення українського товариства в 1918 р. С. Кармалюк, спираючись на розлогий архівно-документальний матеріал, доводить гуманітарну спрямованість червонохресних кампаній до його комунізації на початку 1920-х рр.

Історії червонохресних організацій в Україні періоду Першої світової війни присвячене дисертаційне дослідження В.В. Ореховського.¹⁷

Залучення компартійним органами УТЧХ до формування міжнародного іміджу більшовицької країни розглядається у публікаціях О. Крамара та М.В. Рожкова¹⁸

Участь Червоного Хреста у подоланні проблеми дитячої безпритульності в Україні розглядає у своїй дисертації А.Г. Зінченко. Автор проаналізувала співпрацю товариства «Друзі дітей» та Червоного Хреста з організації гуманітарної допомоги дітям, які постраждали під час голоду 1921-1923 рр. та залучення товариством «Друзі дітей» фінансових ресурсів Червоного Хреста для створення мережі сиротинців та дитячих будинків у 1920-ті рр.

Військово-оборонна діяльність товариства в 1920-30-ті рр. стала предметом досліджень Т.А. Литовченка.¹⁹

У зарубіжній історіографії історії червонохресного руху в СРСР сформувався кілька наукових пріоритетів у дослідженні проблем діяльності Червоного Хреста підрадянської України, зокрема медико-соціальна робота в 1920-30-ті рр.; співробітництво товариства із зарубіжними громадськими організаціями; методико-соціальні наслідки більшовицьких політичних та економічних перетворень;

¹⁵ Журба М. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20-30 рр. ХХ ст.) / М. Журба. – К., 2002. – 526 с.; Журба М. Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста / М. Журба. – К., 2007. – 212 с.

¹⁶ Кармалюк С.П. Діяльність організації Червоного Хреста в Україні в 1867 – 1920 рр. Автореф. Дис... к.і.н.: 07.00.01. / Інститут історії АН України. – Чернівці, 1998. – 19с

¹⁷ Ореховський В.В. Діяльність Російського товариства Червоного Хреста у роки першої світової війни (1914-1917). Дис. ... к.і.н. / В.В. Ореховський. – Чернівці, 1997. – 247с

¹⁸ Крамар О. Формування світоглядних стереотипів як складова міжнародної діяльності громадських об'єднань України (1922-1930 роки) / О. Крамар // Українознавство. – 2009. – №1. – С.109-113; Рожков М.В. Міжнародна діяльність Товариства Червоного Хреста УСРР в 20-30-ті рр. ХХ століття / М.В. Рожков // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. – 2013. – Вип.36. – С.130-133

¹⁹ Литовченко Т.А. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918-1939 роках : дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. / Т. А. Литовченко. – К., 2006. – 202 с; Литовченко Т.А. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 20-х роках ХХ сторіччя / Т.А. Литовченко // Збірник наукових праць, 2(39), 2004. – С.28-33.

організація охорони здоров'я в умовах війни, тощо.²⁰ Навіть з поправкою на певну антирадянську упередженість деяких західних учених у їх працях переважають критичні оцінки суспільної моделі більшовицького зразка, зокрема в тій частині, що стосується діяльності громадських організацій.²¹

Окремо друкуються роботи присвячені участі Червоного Хреста у Другій світовій війні та післявоєнній історії товариства. Серед них необхідно виділити статтю Н.Л. Трудоряну про місію Американського Червоного Хреста в СРСР в роки Великої вітчизняної війни²² і збірник документів про діяльність міжнародного Комітету Червоного Хреста в Радянському Союзі.²³ Історії радянського Червоного Хреста, його стосункам з Міжнародним червонохресним рухом присвячені роботи Франсуа Бюньона та Іржи Томана.²⁴

Серед робіт сучасних російських істориків присвячених громадським об'єднанням періоду становлення в Радянському Союзі тоталітарної держави 1920-30-ті роки необхідно виділити дослідження І.Н. Ильїної.²⁵ Історія дореволюційного РТЧХ стала предметом дисертаційного дослідження М.В. Беляєвої.²⁶ Таким чином сучасна російська історіографія розглядає радянські громадські об'єднання елементом тоталітарної політичної системи, що сформувалась в СРСР в 1920-30-ті роки. Червоний Хрест, Тсоавіахім, товариство «Долой неграмотность» та інші об'єднання були повністю залежні від волі партійно-державницької більшовицької бюрократії, яка контролювала їх фінанси, затвердження персонального складу

²⁰ Блюм А.В. Советская цензура в эпоху тоталитарного террора, 1929-1953 / А.В. Блюм. – М.: Академический проект, 2000. – 312с.; Бори Ф. Возникновение и развитие Международного гуманитарного права / Франсуаза Бори. – М.: МККК, 1991. – 48с.; Гимпельсон Е.Г. Политическая система и нэп: неадекватность реформ / Е.Г. Гимпельсон. // Отечественная история. – 1993. – № 2. – С. 29-43; Мухутдинов А. А. Политический Красный Крест (История создания деятельности: опыт изучения массовых источников): дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А. А. Мухутдинов. – М., 1998. – 157с.

²¹ Білінський А. Громадські організації в СРСР / А. Білінський. – Мюнхен-Чикаго, 1969; *Index of international humanitarian law* // International Committee of the Red Cross. – Geneva, 1987. – 276 p.; *Yaney G. The Urge to Mobilize: Agrarian Report, 1861 – 1930.* – Urbana, 1982; *Horst Seibt Compendium of case studies of international humanitarian law ICRC.* – Geneva, 1994. – 160 p.; Клайн Дж. Філософія і практика. Майбутнє комуністичного суспільства / Дж. Клайн. – Лондон, 1963.; *Скотт Дж.* Російська політична інституція / Дж. Скотт. – Лондон. 1958.; *Юнод М.* Діяльність Міжнародного Червоного Хреста під час війн / М. Юнод. – Женева, 1982. – 326 с.

²² Трудоряну Н.Л. Американский Красный Крест в СССР в годы Великой Отечественной войны по архивным материалам / Н.Л. Трудоряну // Новая и новейшая история. – 2002. – №2. – С. 36-48.

²³ Коносов В.Б. МККК – Советский Союз дорогой сотрудничества и конфронтации (1939-1952). Исторический очерк и документы / В.Б. Коносов. – М., 1999.

²⁴ Бюньон Ф. Международный Комитет Красного Креста и Советский Союз (1917-1991) / Ф.Бюньон. – М.: МККК, 1998. – 71с.; Томан И. Россия и Красный Крест (1917-1945). Красный Крест в революционном государстве. Деятельность МККК в России после Октябрьской революции 1917 года / И. Томан. – М.: МККК, 1998. – 104с

²⁵ Ильина И.Н. Общественные организации России в 1920-е гг. / И.Н. Ильина. – М.: ИРИ РАН, 2001. – 400с.

²⁶ Беяева М.В. Российское общество Красного Креста в истории России 1867-1921 гг.: автореф. дис ... канд.ист.наук / М.В. Беяева. – Ставрополь, 2002. – 18с.

об'єднань та вказувала основні напрямки їх діяльності. На думку Т.П. Коржихіної в 1920-30-ті роки саме поняття «громадська організація» втратило свій зміст.²⁷

В останні роки в російській історіографії міжвоєнної доби намітились тенденції до повернення радянської моделі бачення становлення компартійного панування в СРСР. Останні публікації російських істориків являють собою завуальовану спробу реанімації концепції необхідності сталінських перетворень кінця 1920-х – 1930-х рр. Політика російських владних інституцій створює необхідне підґрунтя для глибокого реваншистського переосмислення причин появи, історії та наслідків діяльності масових добровільних товариств у міжвоєнну добу, сприяє відбіленню злочинів тоталітарного радянського режиму стосовно громадських інституцій того часу.²⁸

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за походженням, видами, ознаками та змістом друковані і неопубліковані джерела, періодичні видання. Насамперед, це фонди українських та зарубіжних архівосховищ, опубліковані документи та архівна періодика. Основою джерельної бази дисертації стали архівні документи. Було опрацьовано фонди 10 центральних та регіональних архівосховищ України і Російської Федерації.

Документи центральних партійних органів, представлені матеріалами ЦК КП(б)У, ЦК ВЛКСМ, збереженими в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф.1, ф.7), дозволяють з'ясувати дійсну суть більшовицької політики щодо Червоного Хреста. Вони містять інформацію про стан червонохресного руху в Україні, використання компартійними органами потенціалу товариства при здійсненні соціально-економічних, політико-культурних перетворень.

Значний масив документів зосереджено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. У фонді 1 «Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів м. Харків», фонді 2 «Рада Народних Комісарів УРСР м. Харків», фонді 5 «Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР», фонді 342 «Народний комісаріат охорони здоров'я Української СРР», Фонд 413 «Центральна Комісія національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітеті рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (29 квітня 1924-1941рр.)».

Особливості роботи обласних і районних комітетів Червоного Хреста розкриті у документах обласних архівів України, зокрема були використані фонди Державного архіву Київської області (фонд Р 5196 «Обком Червоного Хреста»), Державного архіву Запорізької області (фонд Р 707 «Запорізький окружний Комітет Червоного Хреста»), фонд 3893 «Мелітопольський окружний Комітет Українського Червоного Хреста»), Державного архіву Житомирської області (фонд Р 3853 «Житомирський обласний комітет Червоного Хреста»), Державного архіву Чернігівської області, Державного архіву Вінницької та Хмельницької областей.

²⁷ Коржихина Т.П. Извольте быть благонадежны / Т.П. Коржихина – М.: РГГУ, 1997. – С.326.

²⁸ Кремлев С. Великий Сталин. Менеджер XX века / С. Кремлев. – М., 2014. *Сталин как эффективный менеджер* // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.kakprosto.ru/kak-881777-stalin-kak-effektivnyy-menedzher>.; Вдовин А. История СССР от Ленина до Горбачева / А. Вдовин. – М.: Вече, 2014. – 519с.

У Державному архіві Російської Федерації знаходиться декілька фондів, де зберігаються документальні матеріали з історії червонохресного руху Радянського Союзу. Найбільш інформативно насичений документальними матеріалами є фонд 9501 «Виконкому Співки товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР». У фонді представлені протоколи засідань керівних органів Всесоюзної співки та українського товариства, звіти різноманітних комітетів і установ, вирізки з газет та журналів, які розповідали про форми і методи роботи організацій Червоного Хреста.

У дисертації використано документи Російського державного архіву соціально-політичної історії. У фонді 17 – ЦК ВКП(б) зберігаються звіти обласних та республіканських партійних комітетів з питань участі осередків товариства у організації медико-санітарної роботи, участі товариства у колективізації та індустріалізації. З особистого фонду наркома оборони К.Є. Ворошилова (фонд 74) використано документи з стенограмами його виступів на з'їздах військово-оборонних товариств, невідредаговані тези виступів та публікації статей.

Серед опублікованих документів насамперед слід відзначити збірники законодавчих актів, що регламентували діяльність товариства у період становлення більшовицької диктатури в Україні, врегульовували його стосунки з компартійними органами та громадськими об'єднаннями того часу. Проаналізовано документації державно-партійних органів, виступи партійно-радянських функціонерів.²⁹ Не менш важливу групу джерел, що характеризують діяльність Червоного Хреста, складає документація товариства.³⁰

Органічною частиною корпусу джерел є періодична преса: журнали, центральні та місцеві газети, багатотиражки, друковані органи товариства. Були опрацьовані журнали «Червоний Хрест» та «За санитарную оборону», газети «Ударник санітарної оборони», «На страже». Цінність періодичних видань полягає у їх фактологічній насиченості, наявності статистичних даних попередньо не відредагованих керівними органами товариства.

Отже, комплексне дослідження масиву вказаних вище архівних матеріалів, періодичних видань та опублікованих документів дозволяє зробити висновок, що він є достатньо репрезентативним і загалом сприяє вирішенню поставлених завдань.

У другому розділі – **«Історичні передумови створення та етапи діяльності Українського товариства Червоного Хреста в 1920-1930 роках»** – проаналізовано причини та обставини появи червонохресного руху на території України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. визначено основні етапи еволюції товариства у міжвоєнну добу.

Історія Українського Червоного Хреста безпосередньо пов'язана з історією Російського імперського Червоного Хреста кінця ХІХ – початку ХХ ст. Створене у

²⁹ *Положение о Союзе обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР // Собрание законов.* – М., 1925. – №71; *Положення про первинну організацію Червоного Хреста та Червоного Півмісяця СРСР.* – К.: ЦК УТЧХ, 1940; *Положення про первинні організації Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.* – К.: ЦК УТЧХ, 1936. – 14с.

³⁰ *Звіт про діяльність Товариства ЧХ УСРР за 1925-1926 рік.* – Х.: ЦК УТЧХ, 1927. – 68с; *Звітна доповідь ЦК ЧХ УСРР за час від четвертого до п'ятого українського з'їзду.* Червень 1932 – вересень 1936 року. – К.: ЦК УТЧХ, 1936. – 40 с.; *Программы для кружков санитарных и военно-санитарных знаний, для курсов начальников санпостов и учебный план курсов младших медтехников.* – Смоленск, 1932. – 16 с.

другій половині XIX ст. товариство розвивалось як гуманітарна медико-реабілітаційна організація, допомагаючи нужденним, хворим, інвалідам та пораненим військовослужбовцям російської армії. У 1917 р. червонохресні комітети українських земель поступово автономізуються і створюють у 1918 р. власне Українське товариство Червоного Хреста. Товариство протягом 1918-1921 років залишається медико-гуманітарним товариством, яке продовжує допомагати нужденним цивільним і військовим особам.

Після встановлення в Україні більшовицької влади компартійні органи розпочали кампанію з пролетаризації Червоного Хреста. Товариство включається до системи пролетарських масових добровільних товариств. Прикриваючись медико-санітарним напрямком роботи владні структури змінюють організаційну структуру товариства, створюють секції сприяння армії і флоту, розвивають військово-санітарний рух.

Особлива увага в розділі приділена створенню організаційної мережі товариства та її еволюції протягом 1920-х – 1930-х рр. Створені в 1918-1921 рр. місцеві осередки та губернські комітети товариства стали основою для розбудови компартійними органами нового одержавленого масового добровільного товариства. Вже на середину 1920-х рр. по всій Українській СРР діяла розгалужена мережа червонохресних організацій. Для комунізації червонохресного руху влада активно використовує комсомол, класові та професійні спілки. У 1920-х рр. товариство поступово втрачає фінансову самостійність. Його бюджет координується відповідними наркоматами і використовується для потреб «пролетарської держави». У другій половині 1920-х рр. компартійні органи проводять політику на все більшу мілітаризацію червонохресного руху.

Червоний Хрест на початку 1920-х рр. намагався зберегти власну незалежність від компартійних органів. Однак, боротьба була нерівною і закінчилась встановленням жорсткого контролю за товариством з боку влади. Від рішень партійних функціонерів залежало проведення всіх кампаній, які організувало товариство. Особливо постраждало товариство під час репресій 1930-х років.

Таким чином, протягом усього зазначеного періоду український червонохресний рух перебував під впливом партійно-радянських органів, політика яких підпорядковувалась завданням соціалістичного експерименту задекларованого компартійним режимом.

У третьому розділі «Участь Українського товариства Червоного Хреста у більшовицьких аграрних та соціально-політичних перетвореннях», досліджено процес, форми та особливості залучення компартійними органами Українського Червоного Хреста до реалізації програми соціалістичного експерименту.

З початку 1920-х рр. компартійне керівництво розглядало червонохресні товариства як організації, які можна використати для реалізації соціально-економічних і політичних перетворень в Радянському Союзі. З кінця 1920-х рр. Червоний Хрест спільно з іншими добровільними товариствами мав всіляко сприяти компартійним органам у використанні потенціалу українського робітництва та селянства для фінансового і кадрового забезпечення всіх мілітарних кампаній, які розроблялись ними.

Діяльність товариства у середовищі українського селянства полягала в сприянні місцевим владним органам у організації комуно-більшовицької моделі управління селом. По-перше – це всіляке сприяння суцільній колективізації та здійсненні на селі радянського будівництва. По-друге – це виключно медико-санітарна та гуманітарна допомога селу, пропаганда санітарно-епідеміологічних знань, досягнень медичної науки, організація лазень, дитячих ясел, проведення вакцинування та дезінфекційних кампаній. Згідно рішень ЦК КП(б)У 1929 р. товариство, як і інші громадські об'єднання були зобов'язані активно сприяти колективізації українського села та вести боротьбу з класово ворожими елементами. Обласні і районні комітети товариства направляли, в межах шефської допомоги сільським осередкам, робітничі червонохресні бригади та загони санітарних інструкторів. Бригади і актив товариства проводили пропаганду досягнень влади в колгоспному будівництві. Іншим напрямком використання потенціалу червонохресного руху була боротьба із так званими пережитками буржуазного побуту – селянським алкоголізмом, нехтуванням селянами елементарних правил гігієни, боротьба з релігією і її «антисанітарною та антимедичною» обрядовістю. У 1932-33 рр. в колгоспи відправлялися медико-санітарні загони, які мали створювати видимість владного піклування про побут колгоспників і побіжно згладжувати наслідки голоду. Основним місцем медико-санітарної та військово-санітарної роботи на селі були червонохресні куточки, військово-санітарні гуртки та хати-читальні. Активісти товариства власним коштом займалися випуском та розповсюдженням агітаційних листівок, навчальної літератури.

Потенціал товариства активно використовувався владою при здійсненні форсованої індустріалізації. На основі аналізу документів можна зазначити, що діяльність добровільних товариств спрямовувалась на обслуговування певної ланки господарського комплексу та виробничої сфери економіки. Партійно-радянське керівництво республіки прагнуло зробити осередки Червоного Хреста центрами пропагандистської роботи з пролетаріатом республіки. Тобто товариство мало сприяти формуванню механізму позаекономічного, морально-психологічного стимулювання виробничої активності робітників. Для цього використовувались кампанії ударництва, червонохресного соціалістичного змагання. Паралельно владні органи за допомогою товариства реалізовували кампанії фінансового пограбування радянських громадян. Проводились різного роду медико-санітарні лотереї, позичкові та інші фінансові кампанії, кошти від яких надсилались до Москви. До організацій, які не виконували плани, застосовувались заходи адміністративного впливу через мережі спеціально створених ревізійних комісій.

Отже, діяльність Червоного Хреста протягом 1920-х – 1930-х рр. здійснювалась в межах визначеного правлячою партією курсу на проведення індустріалізації промисловості та масової колективізації селянства України.

У четвертому розділі «Військово-санітарна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1920-ті – 1930-ті рр.» розглядаються питання участі Українського товариства Червоного Хреста у створенні системи військово-санітарної освіти, розгортання мережі військово-медичних, санітарних установ та організації інших мілітарних кампаній.

Товариство з другої половини 1920-х рр. компартійні органи долучили до системи військово-оборонних організацій зі сприяння Червоній армії. Перед активом товариства було поставлене завдання організації і фінансування за рахунок коштів населення системи військово-санітарної освіти та військово-медичної справи. Невід'ємною складовою кампаній компартійні органи визначали проведення лотерей та реалізацію білетів державної позики. Зібрані кошти акумулювались товариством і використовувались на розсуд влади. Окремим напрямком масової військово-санітарної роботи з населенням було проведення різного роду військово-санітарних походів, днів санітарно-хімічних навчань.

Організаційно-навчальна сторона кампаній передбачала розгортання в Україні системи військово-санітарної освіти молоді та допризовників. Таким чином, система військово-санітарної освіти, яка мала ліквідувати прогалини у первинній військово-медичній підготовці молоді, використовувалась для зміцнення компартійного режиму. Фінансування військово-санітарної освіти здійснювалось за кошти зібрані товариством. Громадськість утримувала військово-медичні школи, військово-санітарні гуртки, первинні та сестринські медичні курси, видавались підручники та допоміжна література. Безперечно, позитивним моментом діяльності Червоного Хреста стала організація системи первинної військово-медичної допомоги та сприяння створенню бомбосховищ, закладів протихімічного захисту населення. Якщо діяльність військово-оборонних товариств, зокрема Тсоавіахіму, була направлена на забезпечення безпосередньо військової сторони громадського руху, то на Червоний Хрест покладались завдання організації захисту цивільного населення у випадку війни та залучення підготовлених активістів до Червоної армії. Окремим напрямком військово-санітарної діяльності товариства у 1930-ті рр. стала кампанія з організації санітарної авіації та мережі військово-санітарних формувань.

Встановлено, що на початку 1930-х рр. відбулося посилення мілітарної складової у діяльності товариства. Будучи складовим елементом системи військово-оборонних товариств, Червоний Хрест поступово перетворюється на військово-політичне товариство. Як і в Тсоавіахімі, в осередках товариства запроваджуються посади політруків, які мали здійснювати контроль за слухачами та забезпечувати здійснення політично правильної підготовки військово-медичних кадрів.

Висвітлено практику використання червонохресних осередків при організації пропагандистських кампаній. Наведено конкретні приклади ігнорування місцевими органами влади військово-санітарних заходів. Встановлено, що при організації медико-санітарних кампаній переважав пропагандистський фактор, який в подальшому спричинив слабку підготовленість громадськості до організації первинної військово-медичної допомоги у роки Другої світової війни.

Отже, діяльність товариства в 1930-ті рр. здійснювалась в межах визначеного компартійним керівництвом курсу на мілітаризацію суспільства і підготовки населення до війни.

У висновках сформульовані загальні результати дослідження та викладено основні положення, які виносяться на захист:

- Історіографічний і джерелознавчий аналіз засвідчує, що наукова проблема функціонування червонохресних товариств в Україні 1920-30-ті рр. дотепер не була

предметом спеціального комплексного дослідження. Праці радянського періоду містять значну фактологічну базу, але позначаються обмеженістю методологічних підходів та ідеологічною заангажованістю, які стали наслідком залежності тогочасної історичної науки від курсу правлячої партії. Сучасні дослідження з історії Червоного Хреста відзначаються новим концептуальним осмисленням історичного місця громадських об'єднань в політичній системі держави «диктатури пролетаріату». Водночас, значна низка аспектів, пов'язаних із їх становищем упродовж 1920-30-х рр., все ще залишається невисвітленою. Документи зібрані в архівних фондах державних органів влади, громадських організацій допоможуть дослідникам проаналізувати особливості червонохресного руху в Україні в 1920-30-ті рр.

- Пролетаризація створеного у 1918 р. Червоного Хреста була закономірним наслідком реалізації задекларованого більшовиками курсу на одержавлення існуючих в державі громадських інституцій. На початку 1920-х рр. компартійні органи розпочали роботу зі створення політичної системи з розгалуженою мережею провладних громадських об'єднань. Елементом системи стали масові добровільні товариства. Їх потенціал влада використовувала для управління суспільством та комунізації населення. Компартійні органи на власний розсуд перерозподіляють людські ресурси для відбудови промисловості та сільського господарства. У цих процесах владі активно мали допомагати контрольовані партією громадські об'єднання. У керівні органи організації вводяться партійно-державні функціонери, проводиться чистка українського управлінського елементу, вносяться відповідні зміни до статутних документів. Закріплюється положення про правильне соціальне походження для членства у товаристві. Забороняється членство у Червоному Хресту особам, які мали приналежність до колишніх правлячих верств суспільства та осіб позбавлених політичних прав. Визначаються основні засади фінансово-бюджетної діяльності товариства. Основою доходів товариства мали стати кошти населення зібрані та акумульовані товариством під час проведення лотерейних, позичкових кампаній, а також членські внески громадян та юридичних осіб.

Товариство на середину 1920-х рр. перетворюється на частину більшовицького державного механізму управління суспільством. Червоний Хрест виконував роль «передавального пасу» між партійною номенклатурою та громадськістю під час здійснення різного роду медико-санітарних та гуманітарно-реабілітаційних кампаній. На товариство покладалась функція щодо організації та координації громадської активності в медико-гуманітарній сфері. Організації Червоного Хреста, як і решта громадських об'єднань, були лише компонентом політичної системи держави «диктатури пролетаріату», і використовувалися владою для маніпуляції свідомістю громадян. Українське товариство перебувало під жорстким контролем з боку партійно-владних органів. Для контролю за товариством компартійні органи використовували адміністративно-управлінські, економічні та карально-репресивні методи. Виконання партійно-владних директив забезпечувався номенклатурним принципом поєднання партійних, державних та громадських посад. Присутність у керівних органах товариства партійних функціонерів забезпечувало повну залежність товариства від волі партійної верхівки. Одержавлене товариство

втратило свою мобільність, фінансову самостійність, а взамін отримало компанійськість та бюрократизм. У другій половині 1930-х рр., на діяльності товариства негативно позначаються репресії. Репресії керівного складу посилили безініціативність, вичікування серед новопризначених керівників.

- У період здійснення соціального експерименту у промисловості і сільському господарстві партійні функціонери використовували товариство у здійсненні соціально-мобілізаційних кампаній, у виробничому змаганні, у кампаніях ударництва. Робота товариства розгорталась у напрямках, визначених центральними і республіканськими компартійно-радянськими органами, і підпорядковувалась завданням розбудови мережі медико-санітарних установ та організації охорони праці на державних підприємствах і установах. Будучи елементом системи радянського громадського руху, товариство було інструментом підпорядкування компартійній системі медико-санітарних працівників, робітників, трудової інтелігенції та освітян. Компартійна влада змушувала осередки товариства своїми силами вирішувати проблеми з організації охорони праці на підприємствах, створювати належні санітарно-побутові умови праці і проживання робітників. Активно використовувався потенціал товариства для комунікації українського села. Кошти товариства використовувались для фінансування сільських дитячих дошкільних установ, організації санепідеміологічної справи, подоланні наслідків голодоморів 1921-1923 та 1932-1933 рр. Сільські активісти червонохрестного руху повністю залежали від волі партійних чиновників і розглядалася компартійним керівництвом як елемент партійно-державної ідеологічної машини.

- Організації Червоного Хреста брали активну участь в військово-санітарних та військово-оборонних кампаніях ініційованих всесоюзними та республіканськими партійними органами. З другої половини 1920-х рр. військово-санітарна справа визначалась компартійними органами пріоритетним напрямом у роботі товариства. Спільно з військово-оборонним товариством Тсоавіахім Червоний Хрест проводить мобілізаційні кампанії, військово-санітарні місячники, протихімічні декади, недільники та суботники військово-медичної освіти. За сприяння Тсоавіахіму товариство організувало підготовку кадрів для червонохрестної санітарної авіації. Всі спільні червонохрестно-тсоавіахімівські кампанії мали ідеологічну спрямованість та поєднували в собі як мілітарну, так і політпросвітницьку діяльність спрямовану на радянізацію населення та залучення потенціалу громадськості до допомоги Червоній армії. Створені товариством заклади військово-санітарної освіти були осередками ліквідації неписьменності та підвищення медико-культурного рівня населення. Не дивлячись на партійно-владний тиск на товариство, формалізм та кампанійськість у роботі, протягом 1920-1930-х рр. товариство підготувало близько 1 млн. військово-медичних фахівців та фахівців з надання первинної медико-санітарної допомоги. Однак рівень підготовки медичних кадрів не відповідав вимогам тогочасної військово-санітарної справи. У процесі підготовки процвітали формалізм, приписки показників звітності. Негативно впливали на роботу освітніх установ партійна пропаганда, показова масовість та використання військово-медичної освіти як фактору радянізації населення республіки.

- Протягом 1918-1923 рр. у роботі товариства переважає медико-гуманітарна складова. Створюється мережа медико-санітарних підприємств та медичних установ. Товариство активно допомагає постраждалим від голоду 1921-1923 рр., долає наслідки паводків, землетрусів та інших стихійних лих. У 1920-х рр. Червоний Хрест активно бореться з соціальними хворобами до яких відноситься туберкульоз, черевний тиф, дитячі інфекції. Створюється мережа профільних санаторіїв і дитячих лікувально-оздоровчих таборів. Проводиться пропаганда здорового способу життя. Окремим напрямком соціально-гуманітарної роботи товариства у зазначений період була організація нічліжок, санітарно-гігієнічних пунктів, пересувних лазень та пралень, які мали надавати безоплатну допомогу соціально незахищеним верствам сільського і міського населення. Товариство відкривало безкоштовні їдальні та роздаточні продовольчі пункти, де зареєстровані товариством безхатченки мали можливість отримати продуктові набори, одяг та взуття. Протягом 1920-х рр. Червоний Хрест спільно з товариством «Друзі дітей» веде роботу направлену на подолання дитячої безпритульності в Україні. Місцеві комітети товариства відкривають дитячі будинки, організовують дитячі колонії. Виділяються значні кошти на закупівлю дитячих меблів, одягу та продуктів харчування. Товариство проводить кампанії літнього оздоровлення дітей сиріт та дітей із малозабезпечених сімей. Однак, після мілітаризації червонохресного руху, у другій половині 1920-х рр. соціально-гуманітарні програми поступово згортаються, створені лікувально-реабілітаційні установи передаються Наркомздраву, а товариство зосереджується на реалізації військово-санітарних кампаній.

- Виходячи з отриманих результатів дослідження дисертант сформулював наступні **практичні рекомендації**: в умовах збройного конфлікту на Сході України, окупації Криму значно зростає роль гуманітарних організацій та волонтерів. Державні органи мають створити сучасну правову базу для розвитку гуманітарного руху, всіляко сприяти ініціативі громадськості і суспільства. Необхідно використати досвід товариств Червоного Хреста у проведенні кампаній з цивільного захисту населення, вирішення побутових проблем переселенців і біженців із зони АТО. Стане у нагоді відповідним державним органам і переговорним групам досвід Червоного Хреста із обміну і повернення військовополонених періоду Першої світової та громадянської війн. Доцільно врахувати досвід товариства з організації санітарної авіації та пересувних госпіталів. Окремо органи цивільного захисту населення мають опрацювати надбання УТЧХ у сфері організації протихімічної оборони, проведенні дезінфекційної роботи, а також налагодження санітарно-епідеміологічної справи у зоні АТО.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження

Статті у наукових фахових виданнях

1. *Грибан О. Г.* Діяльність Російського товариства Червоного Хреста в українських губерніях в кінці XIX – початку XX ст. / О.Г. Грибан // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – 2013.– Вип. 10. – С.113 – 120.

2. *Грибан О. Г.* Українське товариство Червоного Хреста у більшовицьких молодіжних та дитячих кампаніях 1920-1930-х рр. / О.Г. Грибан // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – 2014. – Вип. 11. – С.31 – 39.
3. *Грибан О. Г.* Створення українським товариством Червоного Хреста системи військово-санітарної освіти у 30-ті рр.. ХХ ст. / О.Г. Грибан // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія № 6. Історичні науки: Зб. Наукових праць. – 2014. – Вип. 12. – С.13 – 19.
4. *Грибан О. Г.* Створення українським Червоним Хрестом системи санітарної освіти у 20-ті рр. ХХ ст. / О.Г. Грибан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2014. – Вип. 2. – С. 39 – 44
5. *Грибан О. Г.* Финансовая деятельность Украинского общества Красного Креста 1920 – 1930-е гг. // European Applied Sciences/ - Stuttgart: ORT Publashing. – 2015. – Volume 6. – S. 24-27.

Публікації, що додатково відображують результати дисертації

6. *Грибан О.Г.* Історичні обставини створення та початковий етап діяльності Російського товариства Червоного Хреста в українських губерніях (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / О.Г. Грибан // Вісник аграрної історії. – 2012. – Вип. 3.– С. 179-184.
7. *Грибан О. Г.* Передумови виникнення Українського товариства Червоного Хреста в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. / О.Г. Грибан // Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні держава і право: теорія та практика» (Ірпінь, 2012). – Ірпінь, 2012. – С. 31-33.
8. *Грибан О. Г.* Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста в 1920-30-ті рр. / О.Г. Грибан // ІІІ Міжнародна Наукова конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації», (Київ-Буча 2013). – К., 2013. – С. 132-134.
9. *Грибан О.Г.* Політико-правові засади діяльності громадських організацій в Україні в 1920-ті роки / О.Г. Грибан, М.А. Журба // ІІІ Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та історії держави і права в дослідженнях студентів і молодих учених». – Бердянськ, 2014. – С. 122-124.

АНОТАЦІЇ

Грибан О.Г. Діяльність Українського товариства Червоного Хреста(20-ті – 30-ті роки ХХ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2015.

У дисертації на основі широкого кола опублікованих джерел та архівних матеріалів комплексно досліджено процес створення та функціонування Українського товариства Червоного Хреста в 20-30-ті рр. ХХ ст. Базуючись на концептуальних здобутках новітньої історіографії та використовуючи широке коло різнопланових джерел, автор проаналізував історичні передумови виникнення

українського червонохресного руху, його ідейні засади функціонування та основні напрямки розвитку. Окремо визначено роль українського Червоного Хреста у процесі створення радянської системи медико-санітарних та лікувально-профілактичних установ та підтриманні компартійних кампаній з організації військово-санітарної освіти. Висвітлено проблемні моменти у взаємовідносинах з місцевим партійним керівництвом, органами влади та оточуючим населенням. Проаналізовано особливості використання потенціалу українського червонохресного руху під час здійснення більшовицького соціально-економічного експерименту кінця 1920-1930-х рр.

Ключові слова: Українське товариство Червоного Хреста, червонохресний рух, військово-санітарна освіта, медико-санітарні установи, первинна медико-санітарна допомога, гуманітарно-реабілітаційний рух.

Грибан О.Г. Деятельность Украинского общества Красного Креста (20-е – 30-е гг. XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2015.

В диссертации на основании большого количества опубликованных источников и архивных материалов комплексно исследуется процесс возникновения и функционирования Украинского общества Красного Креста в 1920-30-е годы. Базируясь на концептуальных достижениях новейшей историографии и используя широкий круг разноплановых источников, автор проанализировал исторические предпосылки возникновения украинского краснокрестного движения, его идейные основы функционирования и основные направления развития. Отдельно определено роль украинского общества в процессах создания системы медико-санитарных и лечебно-профилактических учреждений и поддержанию компартійных кампаній по организации военно-санитарного образования. Показано проблемные моменты во взаимоотношениях с местным партийным руководством, органами власти и окружающим населением. Проанализировано особенности использования потенциала украинского краснокрестного движения во время осуществления большевицького соціально-економічного експеримента конца 1920-х – начала 1930-х годов.

Ключевые слова: Украинское общество Красного Креста, краснокрестное движение, военно-санитарное образование, медико-санитарные учреждения, первичная медико-санитарная помощь, гуманитарно-реабилитационное движение.

Hryban O.H. Activity of Ukrainian Red Cross Society (20-30s of the twentieth century). – Manuscript.

The thesis for a Candidate's scientific degree in historical sciences, speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – National M.P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2015.

The thesis is based on a wide range of published sources and archival material and presents the comprehensive study of the process of creation and functioning of Ukrainian Red Cross Society in the 20-30s of the twentieth century. Based on the conceptual achievements of modern historiography and using a wide range of diverse sources, the author has analyzed historical background of the Ukrainian Red Cross movement, its ideological principles of operation and main directions of development. Separately, the role of Ukrainian Red Cross is identified in the creation of Soviet system of health care institutions and maintaining Communist Party campaigns for the organization of military health education. Problematic aspects in the relationship with the local party leaders, government and the people around are highlighted. The features of using the potential of Ukrainian Red Cross movement during the Bolshevik social and economic experiment in late 1920-1930s have been analyzed.

The paper traces evolution of the ruling party policies regarding Red Cross organizations of the Ukrainian SSR and discloses the impact on society by party functionaries at various levels; it investigates functions and specific features of the government's use of potential of Red Cross societies.

It is proved that political and legal mechanism of Bolshevik regime aimed at nationalization of public movement in the Soviet Union and establishing strict control over all elements of the political system of the state of "the proletariat dictatorship". This, in turn, provided the legal basis for using the potential of civic organizations in general and Ukrainian Red Cross in particular, in order to implement the Sovietization of Ukraine.

The mechanism of interaction Ukrainian Red Cross is analysed with other mass voluntary associations to promote the Red Army and Navy of the Soviet Union in the second half of the 1920s-1930s.

The governing bodies of the company entered the party and Soviet functionaries that determine the main activities of the company, its structure and funding. In the second half of the 1920s. Change the basic directions of the Red Cross organizations. The gradual militarization of society. Key financial resources directed to the development of military health education, sanitary aviation and training of junior military medical staff.

By the analysis of the various archival materials and statistical compilations the results of economic activity of cells of the Society are highlighted, its industrial enterprises and health-care facilities.

The thesis defines objective reasons, motives and extent of negative trends in activities of Red Cross organizations in Ukraine. It is proved that these failures in the societies' operations are related to the omissions of party functionaries and local government leaders, to significant personnel shortage and periodic repression of activists and leaders of the society.

Keywords: Ukrainian Red Cross Society, Red Cross movement, military and health education, healthcare facilities, primary health care, humanitarian and rehabilitation movement.